

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи номзидии Ҳакимзода Файзали Исматулло дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни)», барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзиди илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, киёсӣ ва муқоисавӣ. – Душанбе, 2025. – 173 с.

Дар замони муосир омӯзиши забони хориҷӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, бе донишгари забони модарии худ мушкилиҳои зиёдеро пеш меорад, бинобар ин, забони хориҷӣ бояд хатман дар пояи забони модарӣ омӯхта шавад. Аз ин рӯ, барои омӯختани забонҳои хориҷӣ, мо бояд ҳамаи паҳлуҳо ва нозуқиҳои забони модарии худро аз ҷиҳати сохт, таркиб ва маъно дар муқоиса бо забонҳои номбаршуда омӯзем, то ки ҳангоми тарҷума мушкилиҳоро бартараф карда шаванд. Ҳамчунин он сарчашмаҳое, ки аз тарафи забоншиносони хориҷӣ дар асарҳои таълифнамудаи худ нигоштаанд, бевосита мавриди муқоиса бо забони тоҷикӣ қарор дода шаванд.

Маврид ба зикр аст, ки солҳои охир ба грамматикаи ин ё он забон диққати махсус зоҳир гашта, барои матраҳ кардани ин ё он масъала, хатман паҳлуҳои онро ба ягон забони дигар муқоиса мекунанд. Воқеан, грамматикаи пояи асосии нигоҳдории забон ба шумор рафта, риоя накардани он боиси костагардии нутқ мегардад.

Чунон ки маълум аст, асоси грамматикаро сарф ва наҳв ташкил мекунанд ва ҷумла дар маркази таҳлили наҳв меистад.

Дараҷаи омӯзиши мавзуи мазкур дар он зухур меёбад, ки масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунанда аз ҷониби чанде аз забоншиносони тоҷик, ба монанди Х. Ҳусейнов, Р. Асозода, Ш. Рустамов, Ф. Зикриёев, С. Атобуллоев, К. Қаландаров, Т. Тағоева, Н. Раҳмонова, Н. Давлатов, М. Маҳмадсодиқ дар шакли мақолаҳои илмӣ ва рисолаҳои номзидӣ таҳқиқ гардида бошад ҳам, аммо ҳоло ҳам он ба таҳрир ва пажӯҳиши жарфтар ниёз дорад, ки муаллиф ба таҳқиқи ин масъала рӯҷӯ намудааст. Таҳқиқи

минбаъдаи мавзуи таҳқиқ метавонад як пажухиши мақсадноке барои дарёфти мақсадҳои дар пеш гузошташудаи муаллифи он замина пайдо намояд.

Диссертатсияи мазкур аз рӯи мазмуну муҳтаво, мундариҷа ба ихтисоси 10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Диссертатсияи мавриди тақризи аз муқаддима, ду боб, ҳашт фасл, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда ибора буда, он 173 саҳифаи ҷопӣ компютери ро дар бар мегирад.

Муқаддимаи диссертатсия ҳамаи рукнҳои тибқи низомномаи ҚОА муайяншударо фарогир мебошад, ки аз тарафи муаллиф банду бастаи он дуруст ба роҳ монда шудааст. Дар муқаддимаи диссертатсия, қабл аз ҳама, чун дигар рисолаҳои таҳқиқшуда зарурӣ ва муҳимияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯхта шудани мавзӯ низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, предмети таҳқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот, манбаҳои таҳқиқот, навгонии таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, шахсии муҳаққиқ, тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ, интишорот, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия баён гардидааст.

Дар диссертатсия мақсаду вазифаҳои мушаххас пайгирӣ шуда, **нуқтаҳои асосие ба ҳимоя пешниҳод гардидаанд**, ки воқеан, дар илми забоншиносии тоҷикӣ англис ва дар самти шинохту таҳқиқи дастурии забонҳои таҳқиқшаванда перомунӣ мавзӯҳои калидии бахши наҳв, баҳусус, ҷумлаи пайрави пурқунанда аҳаммияти вижаи илмӣ доранд.

Боби якуми диссертатсия **«Асосҳои назариявии таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** номгузорӣ шуда, он чаҳор фаслро фаро мегирад. Муҳаққиқ дар ин қисмати диссертатсия ба масоили мафҳуми «ҷумлаи пайрави пурқунанда - object clause» аз нигоҳи забоншиносони тоҷик ва англис, таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрав дар

забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, назаре ба таърихи пайдоиши мафҳуми «ҷумла» дар илми забоншиносӣ ва таҳқиқу таснифи ҷумлаи пайрав аз нигоҳи забоншиносони рус тавачҷуҳ зоҳир намуда, мавзуи мазкурро дар заминаи таҳқиқотҳои забоншиносии дохиливу хориҷӣ мавриди пажӯҳиши амиқ қарор додааст.

Бояд гуфт, ки перомуни масъалаи мазкур танҳо забоншинос Ш.Рустамов соли 1967 мақолаи худро дар мавзуи «Ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ба нашр расонида асту халос, ки ин рисолатро муаллиф Ҳакимзода Файзали дар шакли муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом додааст, ки кори шоиста маҳсуб меёбад. Инчунин, оид ба мавзуи мазкур танҳо мақолаҳои илмӣ дида мешавад, аммо дар шакли рисолаи номзадӣ ва ё докторӣ ба забонҳои мухталиф мавриди пажӯҳиш ва таҳқиқот қарор нагирифтааст, аммо ин таҳқиқоти анҷомдодаи муаллиф нахустаҳқиқ дар забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ ҳисобидан мумкин аст.

Аввалин таҳқиқот оид ба ҷумлаи пайрави пурқунанда дар дастурии забони адабии ҳозираи тоҷик дар соли 1967 аз ҷониби забоншинос Ш.Рустамов анҷом дода шудааст, ки муҳаққиқи ин диссертатсияи мазкур аз он ба таври густарда ва фаровон истифода кардааст.

Аммо, бо ба даст овардани истиқлоли миллӣ ва рушди забони давлатӣ доир ба ин масъалаи наҳвӣ дастурии забони адабии ҳозираи тоҷик зиёдтар шуд. Хушбахтиовар он аст, ки соли 2004 аз тарафи забоншинос К.Қаландаров дар мавзуи «Гашаккул ва такомули ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дар забони адабии тоҷик (асрҳои X-XIX)» дар шакли рисолаи докторӣ таҳқиқоти амиқ танҳо ба забони адабии ҳозираи тоҷик анҷом дода шудааст, аммо муаллиф Ҳакимзода Файзали таҳқиқоти худро дар ҳамин замина анҷом додааст, ки шоёни таҳсин мебошад. Илова бояд намуд, ки наҳвшинос К.Қаландаров дар ин таҳқиқоти худ як бахши васеи онро ба таҳқиқ ва таҳрири ҷумлаи пайрави пурқунандаи забони адабии ҳозираи тоҷик бахшидааст.

Боби дуюми диссертатсия бошад «*Хусусиятҳои типологии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ*» унвон дошта, он ҳам аз чор фасл иборат мебошад. Муаллиф Ҳакимзода Файзали дар ин бахши диссертатсия ба таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пуркунанда (object clause) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, нақш ва ҷойгоҳи тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои муқоисасаванда ва вижагиҳои корбурди ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ диққати хосса дода, бо мисолҳои муътамад дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ мавзӯи таҳқиқшавандаро мавриди муқоисаи дучониба ва таҳқиқоти амиқ қарор додааст.

Дар ин боби диссертатсия муаллиф, инчунин, ба басомади феълҳои таркибӣ ва феълҳои ёвар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ишора намуда, дар шакли диаграмма ва нақшаҳо (с. 111, 112, 116, 134, 136) овардааст, қобили тавачҷуҳи муҳаққиқони ояндаи забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ мебошад.

Бояд ишора намуд, ки дар фаслҳои сеюм ва чаҳоруми боби дуюми диссертатсияи мазкур муҳаққиқ тавачҷуҳи худро доир ба тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда ва хусусияти корбасти ин анвои ҷумла зоҳир намуда, аз нигоҳи ифодаи маъно, воситаҳои алоқаи наҳвӣ, феълҳои таркибӣ ва феълҳои ёвар ба риштаи таҳқиқ ва таҳрир кашидааст.

Аз таҳлили муқоисавии маводи амалии рисолаи мавриди тақриз аён мегардад, ки феълҳои таркибӣ ва пайвандаки тобеъкунандаи «ки» дар асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ҷойгоҳи вижа дошта, инро аз маводи васеи гирдовардаи муаллифи диссертатсия мушоҳида намудан кори мушкилро талаб намекунад. Бояд зикр намуд, ки феълҳои таркибӣ, ёвар ва калимаҳои ҳамнисбат ҷузъи асосии ҷумлаи пайрави пуркунандаро дар ҳар ду забон низ ташкил медиҳад ва ба он тобишҳои маъноиро мебахшад.

Дар маҷмӯъ, устод Айнӣ ба сифати равшанфикри замон ва адиби навовари воқеъбин дар ташҳиси мушкилоти фикрӣ ва ақидагии замон саҳми муносиб гузошта ҷиҳати ҳалли мушкилоти фикрию зехнӣ, ки аз

хурофотпарастӣ миллату давлатро рахонида, дар арсаи ҷаҳони қадимӣ будани миллати тоҷикро исбот кардааст. Муайян намудани услуби фардии нависанда истифодаи ҷумлаҳои мураккаб, ҷумлаи пайрави пурқунанда, пайвандҳои тобеҷунанда, феълҳои таркибӣ, ёвар ва дигар воситаҳои грамматикӣ барои драматургон ва рӯзноманигорон, ки барои эҷоди ҳикояву повест ва қиссаву ривоятҳо машғуланд ва дар баъзе мавридҳо ба иштибоҳот дучор мешаванд, чун маводи дастурӣ хидмат хоҳад намуд.

Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ бо он собит мешаванд, ки дар таҳқиқи диссертатсионӣ аз концепсияҳои илмӣ ва назарии забоншиносони ватанию хориҷӣ истифода шудаанд. Дар маҷмӯъ, дараҷаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ аз дақиқияти маълумот, мутобиқат намудани ҳаҷми маводи таҳқиқ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва интиҳоби дурусти методҳои таҳқиқ бармеояд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқи назарӣ пешниҳод гардида, дурнамои мавзӯи таҳқиқӣ муайян шудааст.

Аҳаммияти назарии таҳқиқот дар он зухур меёбад, ки маводи диссертатсия, натиҷаҳои таҳқиқи илмӣ ва равиши таҳқиқи муаллиф дар омӯхтани масъалаҳои ҳамгун дар ташаккули дастурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таҳқиқотҳои минбаъдаи забоншиносони дигар ба забоншиносон, муҳаққиқон, унвонҷӯён, донишҷӯён, дастандкорони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ ва дигар дилбохтагону алоқамандони илми забоншиносӣ ҳамчун маводи назарии илмӣ ёрӣ расонида метавонад.

Хулосаҳои диссертатсия дар 15 банд хело мушаххас, равшану возеҳ, дақиқу амиқ, асоснок ва боварибахш таъкид ёфтаанд.

Тавсияҳои муаллифи рисола доир ба истифодаи амалии натиҷаҳо дар 5 банд пешниҳод карда шудааст, ки барои тавсеаи зиёдтари таҳқиқи муқоисавии ҷанбаи забонии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ, бавижа, ҷумлаи пайрави пурқунанда, мусоидат менамояд. Дар ин рост муаллифи диссертатсия тавсияҳо ва маълумотҳои хуб додааст, ки қобили тавачҷуҳанд.

Феҳристи адабиёти истифодашуда 4 банду баст (адабиёти илмӣ, адабиёт ба забони хоричӣ, лугатҳо, асарҳои бадеӣ) дар умум, 163 мақолаю асарҳои илмии тоҷикӣ, русӣ ва англисиро фаро гирифтааст, ки муаллифи рисола аз таҳқиқотҳои забоншиносони ватаниву хоричӣ ҳангоми пажӯҳиши мавзӯи таҳқиқоти худ аз осори мондагори онҳо бамаврид қорбасти намудааст. Ҳамчун манбаъ маводи амалии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни интихоб ва самаранок аз тарафи муҳаққиқи рисолаи мазкур мавриди истифода қарор гирифтааст.

Оид ба мавзӯи 11 мақолаи илмӣ ба таърифи расидааст, ки аз онҳо 4-тоаш дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и Федератсияи Россия ва ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфта, мазмуну муҳтавои асосии диссертатсияро ба пуррагӣ инъикос менамоянд.

Фишурдаи диссертатсия мазмуну муҳтавои муҳтасари онро фароғир мебошад.

Ҳамин тавр, аз муоинаи диссертатсияи таҳқиқнамудаи муҳаққиқ Ҳакимзода Ф.И. маълум гардид, ки дар таълифи он муаллиф кушишҳои зиёдеро анҷом додааст, асарҳои илмии ба мавзӯи мансуббударо амиқу дақиқ омӯхта, маводи зиёдеро ҷамъоварӣ намудааст, ки барои рушди адабии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хидмат хоҳад намуд.

Дар баробари дастовардҳои илмӣ ва муҳокимаю натиҷагирӣҳои ҷолиби таваҷҷуҳ дар диссертатсия баъзе норасоӣҳо ба мушоҳида расиданд, ки бо нияти пешрафти қорҳои таҳқиқоти минбаъдаи муаллиф, зикри онҳоро зарур меҳисобем:

1. Дар бахши дараҷаи таҳқиқи мавзӯи ва бобу фаслҳои диссертатсия насабу номи муҳаққиқон ба шаклҳои гуногун зикр гардида, низоми муайян ба назар намерасад. Чунончи: Отто Есперсон, Ф.К. Зикирёев (дисс. саҳ. 7-10) ва дар мавридҳои дигар бошад, Б.Н. Ниёзмӯхаммадов, Б. Ниёзмӯхаммадов... Инчунин, бояд илова намуд, ки ҳангоми таҳқиқи дараҷаи илмии мавзӯи, аз ҷиҳати бошад, ки аз қорҳои илмии ба наҳви дастурии забони адабии ҳозираи тоҷик бахшидашуда, баҳусус, қорҳои илмии забоншиносон Б.Қамолитдинов (оид ба наҳви забони тоҷикӣ), М.Норматов (роҷеъ ба наҳви забони тоҷикӣ) аз назари муаллиф берун мондаанд.

2. Дар диссертатсия ва автореферат ба ҷойи истилоҳи «сабк» истифодаи «услуб» беҳтар мебуд. Сабк бештар зимни таҳқиқи адабиётшиносӣ ба кор меравад, дар забоншиносӣ бошад, услуб маъмул аст.

3. Дар адабиётҳои ба наҳв мансуббудаи забоншиносон матнро воҳиди калонтарини наҳв ҳисобидаанд, аммо муҳаққиқи диссертатсия назару андешаи дигар дорад. Ӯ ҷумлаи пайрави пурқунандаро як ҷузъи асосии ҷумлаи мураккаби тобеъ (с. 23) шуморидааст. Хуб мебуд, агар фикру андешаи забоншиносон оварда шуда, андешаи муҳаққиқ бо далоили муътамад собит карда мешуд.

4. Дар саҳифаҳои гуногуни диссертатсия ва автореферати он галатҳои услубӣ, имлоӣ (ҳампахлӯ – дисс., саҳ. 173; шӯравӣ – саҳ. 18; ба хусус - саҳ. 44) ва техникӣ ба назар мерасанд. Ҳамзамон, ҷо-ҷое ба шакли нодуруст истифода гардидани калимаю ибораҳои маъмулӣ ва истилоҳот мушоҳида мешавад.

5. Дар баъзе мавридҳо муаллифи диссертатсия мисолҳои тоҷикиро меорад, вале гунаи англисии онро нишон намедихад (дисс. саҳ. 31-32). Агар муаллифи диссертатсия ҳамчун донандаи забони англисӣ онро тарҷума менамуд, муҳокимаву хулосаҳо низ комилтар мегардиданд.

6. Диссертатсия бо забони хуби илмӣ нигошта шудааст, аммо дар баъзе саҳифаҳои он иштибоҳоти имлоӣ (с. 13, 19, 86, 90), аломатҳои китобӣ (с. 9, 17, 19, 70) ва услубӣ (с. 136, 142, 148) ба мушоҳида расиданд.

7. Дар рӯйхати адабиёти диссертатсия баъзан хатогиҳои техникӣ (дисс., саҳ. 163) ба ҷои Қаландаров К., Каландаров К. ба назар мерасад.

Ба таври умум, эродҳои зикршуда ислоҳпазир буда, ҳангоми таҳия ва нашри монография ба назар гирифтани онҳо ба арзиш ва аҳаммияти илмию амалии кори таҳқиқии Ҳакимзода Файзали Исматулло хусни аз ин ҳам бештар зам менамоянд. Инчунин, ишораҳои мазкур ба ҳеч ваҷҳ арзиши баланди илмии рисолаҳо коҳиш намедихад.

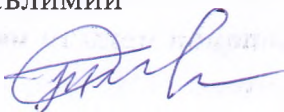
Автореферат ва мақолаҳои, ки доғалаби дараҷаи илмӣ оид ба мавзуи таҳқиқшаванда нашр намудааст, муҳтавои асосии диссертатсияро фаро гирифтаанд. Мавзуи интихобнамудаи ӯ ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқии шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ комилан мувофиқат менамояд.

Қоркарди амалии натиҷаҳои таҳқиқ ва нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия ба меъёр ва талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошанд.

Хулоса, диссертатсияи номзадии Ҳакимзода Файзали Исматулло дар мавзуи «*Таҳлили муқоисавии ҷумлаи найрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ)*» ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он ба дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва типологияи забони
англисии Муассисаи давлатии таълимии
«Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав»

Тағоева Табассум
Музафаровна

Суроғи муқарризи расмӣ:

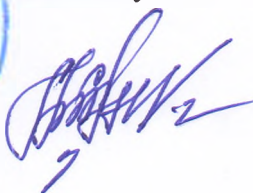
735140 – Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Бохтар, кӯчаи Дӯстии Халқҳо хонаи
66 хучраи 44.

Почтаи электронӣ: tabassumtagoeva@mail.com

Телефон: (+992) 905707067, 919140976

«Имзои профессор Т.М.Тағоеваро тасдиқ мекунам».

Сардори шӯъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси
Муассисаи давлатии таълимии
«Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав»

Исозода Тоҷиддин
Исо

« 13 » « февралӣ » 2025